

Zódi Zsolt

A platform mint elméleti konstrukció és mint narratív keret – A platformfogalom kialakulásának története

A tanulmány két, egymással összefüggő aspektusból elemzi a platform jelenségét.

Egyrészt a platformnak mint gazdaság- és társadalomszervezési mechanizmusnak, illetve az ezt leíró elméleti kereteknek van sajátos történetük. Ebben a történetben a platform egy koordinációs mechanizmus a sok közül; olyan digitális architektúra, amelyet az információs kapitalizmus szült, és amely olyan mechanizmusokkal versenyez, vagy lép interakcióba, mint a bürokrácia vagy a piac. Ez a szál elsősorban bizonyos szerzők elméleti konstrukcióinak egymásra is reflektáló története.

Másrészt a platformnak mint kifejezésnek és egyben mint narratív keretnek is rendkívül érdekes a története: a szó évszázadok óta létezik az angol nyelvben, és az, hogy ezeket az új internetes szolgáltatásokat épp platformnak hívjuk, egy hosszabb folyamat és egy konkrét döntés eredménye. A kifejezés története azonban még messze nem ért véget: manapság láthatjuk – különösen az európai jogban – a jogi fogalomká válását.

Bevezetés

Ebben a tanulmányban két egymással is összefüggő aspektusból szeretném elemezni az internetes platformokat mint jelenséget, és elmesélek két „történetet”.

Egyrészt a platformnak *mint gazdaság- és társadalomszervezési mechanizmusnak*, illetve az ezt leíró elméleti kereteknek van sajátos történetük. Ebben a történetben a platform *egy* koordinációs mechanizmus a sok közül; olyan digitális architektúra, amelyet az információs kapitalizmus szült, és amely olyan mechanizmusokkal versenyez, vagy lép interakcióba, mint a bürokrácia vagy a piac. Ez a szál elsősorban bizonyos szerzők elméleti konstrukcióinak egymásra is reflektáló története.

Másrészt a platformnak *mint kifejezésnek* és egyben mint narratív keretnek is rendkívül érdekes a története: a szó évszázadok óta létezik az angol nyelvben, és az, hogy ezeket az új internetes szolgáltatásokat épp platformnak hívjuk, egy hosszabb folyamat és egy konkrét döntés eredménye, és a kifejezés története még messze nem ért véget: manapság láthatjuk – különösen az európai jogban – a *jogi* fogalomká válását.

A tanulmány szerkezete e két történethez igazodik. Előbb a platformfogalom mint gazdaság- és társadalomszervezési (vagy koordinációs) mechanizmus, azaz mint elméleti

konstrukció kialakulásával foglalkozom, néhány kulcsszerző felvillantásával. A történet alapszála az, hogy Max Weber óta gazdag irodalom foglalkozik a gazdaság- és társadalomszervezési (kontroll-) mechanizmusok elemzésével. Webernél még a bürokrácia áll a középpontban, de igen hamar feltűnik mellette vagy vele szembeállítva a piac és más mechanizmusok is. Ebben a fogalmi keretben tehát a platform egy új kontroll- vagy koordinációs mechanizmus, azaz a tudományos reflexió egyik eszköze.

A tanulmány második része egygel alacsonyabb absztrakciós szinten elemez: egyrészt a platform szó *etimológiáját* meséli el, amelyből kitűnik, hogy milyen gazdag jelentéstartományai voltak már azelőtt is, hogy a mai internetes architektúrákat jelölték volna vele. A második rész nagyobb része arról szól, hogy hogyan lett az EU online világgal és a digitális gazdasággal kapcsolatos szabályozásának mindössze hat év leforgása alatt az egyik kulcsfogalma a „platform”. Ez a rész tehát a platform mint *jogi fogalom* megszületésének történetével zárul.

A platform mint elméleti-tudományos konstrukció

A platformok felemelkedése egyértelműen összefüggésben van egy irányítási (információs, kontroll-) válsággal. James Beniger elmélete szerint¹ nem ez az első ilyen típusú válság. A 19. század közepének nagyvállalatai az energia és az anyag elszabadulása által okozott válságra válaszul dolgozták ki azokat a modern igazgatási (kontroll)módszereket, amelyeket Max Weber „bürokratikus igazgatásnak” vagy csak egyszerűen „bürokráciának” nevez majd el, és amely igen hamar gyökeret ver az állami szervezetrendszerben is. A bürokrácia, azaz a személytelenül, gépszerűen, kiszámítható szabályok alapján működő, differenciált munkamegosztáson és hierarchián alapuló szervezet, amely szinte bármilyen célra használható, a 19–20. század fordulójának egyik legfontosabb kulturális vívmánya volt. Átalakította az államok, a gazdaság és a társadalom képét is: az erőforrások számbavétele és elosztása, az állam és a magánszervezetek igazgatása ezen a mechanizmuson keresztül történt, és nagyjából ez történik ma is.

A 21. század elején az internet megjelenése, majd méretének növekedése újra válságba sodorta az információkezelést és a lassan webre költöző gazdaságot. Erre a válságra új mechanizmus, egy új irányítási módszer született: a platform. Miben nyilvánult meg ez a válság? Elsősorban abban, hogy egyszerűen túl sok adat és információ lett hozzáférhető, túl sok dokumentum, ember, erőforrás lett elérhető mindenki számára az interneten keresztül, túl sok ember kapcsolódott össze, akik túl sok interakcióba léptek egymással, amely interakciókat lehetetlen volt már a régi módszerekkel kontrollálni. Érdekes történet például, ahogy a kezdeti, még szerkesztők által készített internetes keresőszolgáltatásokat felváltják az automatikus

¹ James Beniger: *Az irányítás forradalma*. Budapest, Gondolat–Infonia, 2004.

(algoritmikus) indexelésen alapuló keresőmotorok.² Ez a történet szinte pontosan megismétli azt az 50 évvel korábbi, amikor a számítógépes szövegfeldolgozás hajnalán szintén előbb kézi indexekkel próbáltak meg nagy tömegű szöveget kontrollálni,³ míg a gépi indexelés el nem söpörte ezeket a kísérleteket. Azok az ismert terek és korlátok, irányító és koordináló mechanizmusok, amelyek a hétköznapi életben és az offline számítógépes világban vagy akárcsak a korlátozott méretű „kis” interneten jelen voltak, és amelyeken a bürokratikus igazgatás is nyugszik (például a hatáskör vagy a területi illetékesség formájában), meggyöngültek, vagy egyenesen elvesztették az értelmüket. Az internet hatalmas, kaotikus tenger lett, amelyen nem lehet semmit megtalálni, és amelyen minden egyszerre akar az ember életébe befurakodni.

Ennek a válságnak a megoldási eszköze lett tehát a platform, amely – ahogy azt David Stark és Ivana Pais kimutatják – egyesíti a korábbi szervezési mechanizmusok sok tulajdonságát, de egyiknek sem feleltethető meg, mert egy új, önálló (*sui generis*) minőség és típus. Ebben a részben, Starkkal és Paissal egyetértve, de őket néhány ponton kiegészítve, azt szeretném bebizonyítani, hogy bizonyos korrekciókkal, visszanyúlva Weber és Mises munkásságához, majd felhasználva Beniger, Lessig és Cohen elméleteit is, Kornai koordinációs mechanizmusokról szóló gondolatai meglepően jól használhatók az internetes platformok világában ennek az elméleti konstrukciónak a megértésére. A fő mondandóm, amelyet korábban több cikkben is kifejtettem, továbbra is az, hogy a platformot elsősorban *új koordinációs mechanizmusként* érdemes felfogni, amelynek középpontjában az algoritmusok állnak. Itteni célom megmutatni, hogy ennek az elgondolásnak milyen esztétörténeti előzményei vannak. Ez a történet tehát elsősorban szociológusok, közgazdászok és jogászok gondolatainak összefonódásáról vagy vitáiról szól. Ha a közös elemet keressük a munkásságukban, akkor azt mondhatjuk, hogy végső soron mindannyian ugyanarra az absztrakt kérdésre keresték a választ: milyen, az emberektől részben független, de persze általuk működtetett rendszerszerű, kisebb összekapcsolódó elemekből álló *mechanizmusok* (infrastruktúrák, architektúrák, ösztönző erők, szabályok, hiedelmek, attitűdök) biztosítják a rendet, a társadalmi együttélést és együttműködést, a folyamatok kiszámítható lefutását és a gazdaság működését, a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások elosztását, és ezeknek milyen változatai, variációi képzelhetők el (vagy alakultak ki az idők folyamán), illetve hogy ezek milyen viszonyban vannak egymással. Összesen hat kulcsszerzőt említek meg ebben az írásban: Max Weber, Ludwig von Mises, Kornai Jánost, Polányi Károlyt, James Benigert, Lawrence Lessiget és Julie Cohent, majd egy olyan szerzőpáros cikkével

² Tom Seymour – Dean Frantsvog – Satheesh Kumar: History of Search Engines. *International Journal of Management & Information Systems*, 15. (2011), 4. 47–58.

³ Lásd például Zódi Zsolt: A Google, a jogi adatbázisok és a szöveg számítógépes uralásának három módja. *Infokommunikáció és jog*, 8. (2011), 46. 175–178.

zárom a sort (Stark és Pais), akik részben ugyanezekre a szerzőkre támaszkodva az itt leírtakhoz nagyon hasonló elméletet fejtettek ki nemrégiben.

Ezek a szerzők mindig a koruk valamilyen fontos kérdésére keresték a választ, és eközben jutottak el a kontrollmechanizmusok elemzéséig. Ezért elméleteik bizonyos szempontból korlátozottak. Ugyanakkor mindig tudtak valami ezen túlmutatót, általános érvényűt is mondani. Weber a modern bürokrácia születésének pillanatában teoretizálja azt, ugyanakkor felismeri, hogy a bürokrácia nem csak a gazdaságra vagy az államra jellemző, hanem általános „uralmi forma”. Mises a *new deal* és az egyre kiterjedtebben szabályozó állam és állami tulajdon problémáira reflektál, de maradandóan állítja szembe egymással a piac és a bürokrácia mechanizmusait. Polányi könyve a kapitalizmus kialakulásának folyamatáról szól, de eközben a gazdaság működésének alapvető mechanizmusairól is tesz később széles körben használt kijelentéseket. Kornai a szocialista gazdaság szemszögéből közelít, és állítja fel koordinációs-mechanizmus tipológiáját, ugyanakkor felismeri, hogy a piacon és a bürokrácián kívül más „koordinációs mechanizmusok” is létezhetnek. Beniger az információs társadalom gyökereit kutatja, és ekkor látja meg a bürokráciát mint kulcsmozzanatot egy információs válság megoldásában. Lessig az épp csak elinduló internet világában az algoritmusok (kódok) magatartás-szabályozó (így szintén irányítási mechanizmusként működő) jellegzetességét bontja ki, és azzal a maradandó gondolattal gazdagítja a jogelméletet, hogy a kódok nagyon hatékony magatartás-befolyásoló mechanizmusok. Végül Julie Cohen számára a platformok már szabályozási kérdésként merülnek fel, ugyanakkor ő az, aki felismeri, hogy a platformok nem egyszerűen újfajta webes szolgáltatások, hanem az információs kapitalizmus új alap-infrastuktúrái (koordinációs mechanizmusai).

Természetesen ez a történet ezekkel a szereplőkkel egy általam konstruált narratíva, és lehetséges, hogy sok ponton ingatag. Kornai nem hivatkozza Misest, de erősen támaszkodik Polányira és Weberre, ahogy Beniger és a többi szerző sem hivatkozza Kornait. Cohen, bár támaszkodik Lessigre, a könyvében csak ritkán hivatkozza, ahogy Benigert is, bár Beniger hatása jobban érződik gondolatain. Beniger egyáltalán nem támaszkodik Polányira, ugyanakkor Weber központi helyet foglal el elméletében. Lessig pedig egyáltalán nem hivatkozza az öt megelőző szerzőket (csak Cohen egy korábbi tanulmányát), lévén elsősorban alkotmány- és internetjogász. Abban, hogy ezeknek a szerzőknek a gondolatai mégis összeállnak egy konzisztens rendszerre, Kornai Jánosnak kulcsszerepe van. Ő az, aki egyrészt behozza a bürokrácia és a piac mellé az „etikai” koordinációt mint mechanizmust – amelynek a platformokon óriási jelentősége lesz –, másrészt ő az, aki ezeket a mechanizmusokat egy egységes szempontrendszer szerint írja le, amely (némi kiegészítéssel) remekül használható a platformok jelenségének megértéséhez is.

Piac és bürokrácia

Max Weber

Az első történet kiindulópontja tehát Weber. Köztudomású, hogy a bürokrácia fogalmát abban az értelemben, ahogy itt használjuk – azaz általános szervezési mechanizmusként –, ő alkotta meg. Weber a bürokráciát egy nagyobb folyamat, a racionalizálódás egyik megnyilvánulásaként fogja fel, és uralmi (kontroll-) eszközként tekint rá.⁴ A bürokratikus szervezet fő jellegzetessége, hogy benne a központi szerepet *a szabályok* és az ügyekhez köthető *okiratok* játsszák: szabályok hozzák létre (konstituálják) magát a szervezetet is, és szabályok vezérlik az „ügyek” lefutását, amelyek okiratokon jelennek meg. Weber több ponton is utal rá, hogy a bürokratikus szervezet személytelen gépként működik. Fontos azt is megjegyezni, hogy Weber – alighanem épp az USA-ban 1904-ben tett útjának hatására⁵ – a bürokráciát „többfunkciós” mechanizmusnak tekintette, amely nemcsak a közigazgatásban, hanem az üzleti szervezetekben is használatban van: sőt több helyen is utalás található arra, hogy valójában a modern kapitalista nagyvállalat elképzelhetetlen lenne bürokrácia nélkül, hiszen ennek hiányában még a profitot sem lehetne megfelelően kiszámolni.

Ludwig von Mises

A bürokrácia mint fogalom sorsa ezután különös irányt vesz. A szovjet kommunista állam a gazdasági folyamatok megszervezését is a bürokráciára bízta. De a bürokrácia gazdaságszervezésben játszott szerepe a new deal hatására az USA-ban is megnövekszik. Ennek tudható be, hogy megjelennek azok az elméletek, amelyek a bürokráciát *a piaci mechanizmusok ellenéteként* teoretizálják. Így tesz Ludwig von Mises osztrák származású közgazdász is, már az USA-ban 1944-ben kiadott könyvében, a *Bureaucracy*-ban.⁶

A kapitalista berendezkedés legfőbb sajátossága – írja Mises –, hogy a gazdasági döntéseket egy információgazdag környezetben kell meghozni: „A technológia megszámlálhatatlan lehetőséget biztosít azzal kapcsolatban, hogy milyen, a fogyasztók javát szolgáló termék előállítására fordítsuk a természeti erőforrásokat, a tőkét és az embereket, és hogyan.”⁷ Ebben a helyzetben nem tudunk minden tényezőt figyelembe vevő döntéseket hozni, ezért voltaképpen csak két információra támaszkodunk: az árakra és az elért profitra. Az árakba és a profitba sűrítve jelenik

⁴ Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, KJK, 1987. 230.

⁵ Lawrence A. Scaff: *Max Weber in America*. New Jersey, Princeton University Press, 2011.

⁶ Ludwig von Mises: *Bureaucracy*. New Haven, Yale University Press, 1944.

⁷ Von Mises (1944): i. m. 22.

meg az az információ, hogy milyen projektet indítsunk el, hol és milyen anyagokkal, milyen munkaerővel valósítsuk meg. Ez az „üzleti menedzsment” (*business management* vagy *profit management*), amelyben a döntések decentralizáltan születnek meg, a menedzser pedig legtöbbször delegálja az alsóbb szintekre az üzleti döntések meghozatalának jogát. Ezt a tevékenységet – legalábbis Mises szerint – nem kötik szabályok, kizárólag a profit vezérli.

A bürokráciát mint „adminisztratív és szervezési technikát” ezzel szemben⁸ a *szabályok* és a *költségvetés* kettős korlátja tartja kordában és irányítja. A bürokratikus szervezet céljai nem mérhetők profitszempontokkal. Egy sor olyan társadalmi cél van, amelyek egyszerűen nem monetarizálhatók, sőt, gyakran még numerikus (statisztikai) jellemzőkkel is nehezen foghatók meg, így megvalósításuk bürokratikus szervezetek feladata. Itt a költségek „értelmes” elköltését nem igazolja vissza a profit, és a mögötte álló vevőelégedettség, ezt máshogy kell mérni.

Nem csoda, hogy Mises végső következtetése az, hogy a piaci mechanizmus – ahol a profit, és ezen keresztül a vevők jóléte a legfőbb szempont – alkalmas egyedül a gazdaság koordinálására. A bürokrácia alkalmatlan erre, és meg kell maradnia a közügyek területén.

Polányi Károly

Polányi már több ponton éppen Misessel polemizálva fejti ki elméletét, amelynek itt csak a különböző „integrációs sémákat” taglaló része érdekes. Ezeket a mechanizmusokat, társadalmi gyakorlatokat Polányi a premodern gazdaság működésének magyarázatául állítja fel. Elméletében ugyanis a piac mint absztrakt mechanizmus csak a modern kapitalizmussal jelenik meg, a korai társadalmakban az árucserét, a gazdaság működtetését a „reciprocitás” és a „redisztribúció” sémái végzik. Polányi elméletében a premodern társadalmakban a gazdaság összekeveredik a többi társadalmi szférával, és működésének valójában nem gazdasági motívumai vannak. „Egy ember gazdasági aktivitása főszabályként a társadalmi kötelekbe alámerülve létezik. Nem azért cselekszik, hogy védje az anyagi javak birtoklásához fűződő egyéni érdekeit; hanem azért hogy társadalmi helyzetét, társadalmi igényeit, társadalmi javait biztosítsa. Csak annyiban értékeli az anyagi javakat, amennyiben szolgálják ezt a célt.”⁹ A reciprocitás a kis közösségeken belüli szívességek egyensúlyi hálózata, a redisztribúció pedig főként a nagy birodalmakban bír gazdaságsszervező erővel. Kornainál a reciprocitásból lesz az etikai, míg a redisztribúcióból a bürokratikus koordinációs mechanizmus.

⁸ Von Mises (1944): i. m. 45.

⁹ Karl Polányi: *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Times*. Boston, Beacon, 2001. With the Foreword of Joseph E. Stiglitz. 48. (Kindle edition).

Polányi a „nagy átalakulást”, azaz a modern kapitalizmus kialakulását két egymással is összefüggő tényező együttesének tulajdonítja. Egyfelől, mondja, a föld, a munka és a pénz, amelyek addig vagy forgalomképtelenek vagy nagyon korlátozottan forgalomképes jószágok voltak, árucikkeké válnak (*commodities*), másfelől a piac, amely addig a fizikai árucseré helyszíne volt, virtualizálódik. Amikor azután nagyjából a 19. század elején az összes fejlett országban lezajlik a céhek visszaszorítása, és a föld és a munka is szabadon adható-vehető jószág lesz, a gazdaság addig társadalmi gyakorlatokba ágyazott szférája is elkülönül a többi társadalmi szférától, és teret nyer az a gondolat, hogy azt a „láthatatlan kéznek”, a szabad piac mechanizmusának kell szabályoznia.

Polányi programja szintén világos: ő már Misesre és tanítványára, Hayekre reflektál. Végso soron arra futtatja ki a gondolatmenetét, hogy a szabadpiac egyrészt tiszta formájában soha nem létezett, másrészt – ahogy azt a *Great Transformation* előszavában Joseph E. Stiglitz is kiemeli¹⁰ – hogy Polányi szerint nem is lenne önmagában működőképes: valamilyen mértékű állami beavatkozásra (*redistribúcióra*) mindenképp szükség van.

Kornai János

Kornai gondolatai a 60-as évektől kezdődően a szocialista rendszer politikai gazdaságtana és főként a létező szocializmus gazdaságának látványos kudarcai körül forogtak. A 80-as évek elején keletkezett írást is ebben a gondolati ívben kell elhelyezni. A koordinációs mechanizmusok elméletével távolabbi célja az volt, hogy bebizonyítsa, a bürokratikus koordináció a gazdaság szférájában sokszor kontraproduktív. Cikkét ezzel zárja: „Sok olyan terület van, amelyen a piaci mechanizmusnak több lenne az előnye, mint a hátránya. Ezért érdemes és szükséges munkálkodnunk a bürokratikus koordináció lényeges visszaszorításán és a piaci koordináció nagymérvű kiterjesztésén.”¹¹

Bár Kornai egy lábjegyzetben elsősorban Polányi integrációs sémáit jelöli meg gondolati forrásként,¹² a bürokrácia és a piac szembeállítása abban a kontextusban, ahogy ő teszi, inkább hasonlít arra, ahogy Mises teoretizálja a problémát. (Ahogy Kornai őszinte és tiszta prokapitalizmusa is inkább az utóbbi, liberális körhöz sorolja be őt.) Kornai ugyanis szembeállítja egymással a két fő koordinációs mechanizmust, akárcsak negyven évvel korábban Mises. Mégis, Kornai konstrukciója egyrészt azért jobban használható, mint Misesé, mert ő már a szocialista gazdaság fejleményeit is figyelembe veszi, másrészt meg azért, mert nemcsak a bürokratikus és a piaci

¹⁰ Polányi (2001): i. m. 102.

¹¹ Kornai János: Bürokratikus és piaci koordináció. *Közgazdasági Szemle*, 30. (1983), 9. 1038.

¹² Kornai (1983): i. m. 1028.

koordinációt vizsgálja, hanem behozza az etikai (és az agresszív) koordináció konstrukcióit is, amely majd a platformok kapcsán különösen hasznosnak bizonyul.

Kornai „koordinációs mechanizmus” alatt „két vagy több egyén vagy szervezet egymásra hatásával járó mikrofolyamat-szabályozását”¹³ érti. A fogalmat nemcsak a gazdaságban véli használhatónak, hanem „mindennemű társadalmi transzformációs és tranzakciós” folyamat esetén, és szinonimaként az „allokációs mechanizmus”¹⁴ kifejezést is ajánlja.

Kornai négy koordinációs mechanizmust különböztet meg: a bürokratikus, a piaci, az etikai és az agresszív koordinációt.¹⁵ Kornai az egyes mechanizmusok esetén három dimenziót vizsgál, az alá-fölé rendeltség, a működést biztosító fő motiváció, hajtóerő vagy „késztetés” és a monetarizáltság, az egyes tranzakciók vagy a működés pénzben történő kifejezhetőségének vagy kifejezettségének dimenzióit. A négy mechanizmust táblázatos formában lásd az 1. táblázatban.

1. táblázat: Koordinációs mechanizmusok Kornai Jánosnál

	Alá-fölé rendeltség, vagy mellérendeltség	Hajtóerő	Monetarizáltság
Bürokratikus	Alá-fölé rendeltség	Utasítások, tiltások és írott (jog)szabályok	Nem szükségszerű, de ha van, a költségvetés
Piaci	Mellérendeltség	Pénzbeli nyereségszerzés szándéka	Mindig monetarizált
Etikai	Mellérendeltség	Erkölcsei elvek és szokások – kölcsönösség, segítségnyújtás szándéka stb.	Nagyon ritkán monetarizált
Agresszív	Alá-fölé rendeltség	Szankcióval fenyegetett parancsok, tiltások	Olykor monetarizált

Forrás: saját szerkesztés Kornai (1983): i. m. alapján

Kornai elméletéből négy mozzanatot emelek ki, amelyek előrelépést jelentenek a korábbi elméletekhez képest.

Kornai egyfelől elemeli a problémát a „piac vagy bürokrácia” antagonizmusából, mert jelzi, hogy nemcsak két ilyen mechanizmus létezik (a piac és a bürokrácia),

¹³ Kornai (1983): i. m. 1025.

¹⁴ Kornai (1983): i. m. 1025.

¹⁵ Magnum opusában, *A szocialista rendszerben* (Kornai János: *A szocialista rendszer, kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, Heti Világgazdaság, 1993. 122–139.) Kornai módosít a tipológián: elhagyja az agresszív koordinációt, de két újabb formával bővíti a sort, az önkormányzati és a családi koordinációval. Itteni céljaimra – hogy megmutassam, hogy a platformok elemzéséhez Kornai elmélete jó kiindulópont – jobbnak találtam a valamivel korábbi, 1983-as cikkekre támaszkodni, annál is inkább, mert a három fő koordinációs típuson (piaci, bürokratikus és etikai) kívül a többinek nincs túl nagy jelentősége ebben az elemzésben.

hanem létezhetnek más mechanizmusok is. Másrészt elszakítja a hatalmi és a perszonifikált („csoport”) mozzanatoktól, és egy értéksemleges megközelítést alkalmaz. Harmadrészt egységes szempontrendszert vezet be, amelyen keresztül az egyes mechanizmusok megítélhetők. Negyedszer felveti – vagy inkább úgy mondhatnánk, hogy visszahozza – azt a gondolatot, hogy az egyes mechanizmusok nem feltétlenül zárják ki egymást, és nincsen szó arról sem, hogy a gazdaság egészében ki kellene zárni a bürokratikus koordináció lehetőségét. A példája – hogy az úthasználatért történő fizetést célszerűbb központi elvonás és finanszírozás formájában megvalósítani, mint minden útszakaszért külön fizettetni az autósokkal – jól szemlélteti ezt.

Információ, kódok és platformok

A platform mint koordinációs mechanizmus megértéséhez a másik gondolati szál szintén Webertől indul, de a tartalma és a fő hangsúlyai is máshová esnek: itt a szerzők a bürokrácia mint információfeldolgozó gépezet működésére koncentrálnak.

James Beniger

Beniger az információs társadalom előképeit, gyökereit kutatja könyvében, és azzal a meglepő állítással áll elő, hogy bár az információs társadalmat a II. világháború utáni időszakra szoktuk tenni, az információ felértékelődése és az információ uralása a visszacsatoláson keresztül már jóval korábban elkezdődött.

Bár már Weber hangsúlyozza, hogy a bürokrácia speciális tudás alapján gyarmolt uralom,¹⁶ de az adatok, az információ és a bürokratikus igazgatás kapcsolódása Benignernél lesz explicit. Az ipari forradalom Beniger szerint „irányítási válságot” idézett elő azzal, hogy az anyag- és az energiaáramok a korábbinál sokkal gyorsabbak lettek.¹⁷ A válság különösen látványos volt azokon a területeken, ahol ezek az áramok nagyon nagy szerepet játszottak, így például az amerikai vasúttársaságoknál. Beniger szerint ezek a cégek egy már korábbról ismert mechanizmust, a *bürokráciát* hívják segítségül az elszabadult anyag és energia kordában tartására.¹⁸ Ahogy a válság az elosztás és a fogyasztás szféráiban is megjelenik, ezekben is megjelennek a bürokratikus kontroll egyes elemei.

Beniger szerint tehát a bürokrácia speciális információfeldolgozó mechanizmus. Könyvében nem jut el az „általános információfeldolgozó gép” (azaz a számítógép) megjelenéséig, de sejthető, hogy az ő elképzelésében a számítógép a bürokratikus

¹⁶ Weber (1987): i. m. 231.

¹⁷ Beniger (2002): i. m. 355.

¹⁸ Beniger (2002): i. m. 629.

kontroll segédeszköze lenne. Ez annál is érthetőbb, mivel könyve még az internet és a platformok megjelenése előtt íródott.

Lawrence Lessig

Lessig látszólag kilóg a fentebbi sorból, hiszen sem Weibert, sem a többi szerzőt nem idézi, és nem beszél explicit „koordinációs mechanizmusokról” sem. Beszél viszont viselkedés- (magatartás)kontrollról, és a *Code 2.0*¹⁹ című könyve ebből a szempontból fordulópontot jelent. Kiindulópontja az, hogy egy magatartást alapvetően *négyféle* eszközzel lehet befolyásolni: jogszabályokkal (joggal), nem jogi normákkal vagy szokásokkal (*norms*), a piaci törvényszerűségekkel és a fizikai tér korlátaival (*architecture*). A virtuális térnek, a *cyberspace*-nek pedig az „architektúrája” a kód. Lessig döbbenti rá a világot arra, hogy az interneten a viselkedésszabályozás fő eszköze a számítógépes algoritmus lesz (*regulation by code*). Aki a kódot kontrollálja a weben, az kontrollálja az embereket is.

Meglepő, hogy Lessig mennyire ráérzett, még bőven a platformok megerősödése előtt, hogy a kódok milyen fontos szerepet fognak játszani az internet világában. Pedig amikor a könyvének első kiadását írta, a platformok lényegében még nem léteztek, és még a második kiadásnál is éppen csak hogy elkezdtek erőre kapni.²⁰

Julie E. Cohen

Lessig könyvének második kiadása után éppen 10 évvel jelenik meg Julie Cohen copyrightjogász cikke, a *Law for the Platform Economy*.²¹ Cohen ebben azt állítja (majd később a könyvében²² részletesen is kifejti) Polányit újraolvasva, hogy hasonlóan a „nagy átalakulás” időszakához, amikor a vagyoni javakban, valamint az intézmények és a jogi szabályozás szintjén is földrengésszerű változások zajlottak (a korábban említett javak, munka, föld és pénz áruvá válása, valamint a piac virtualizálódása) a platformok megjelenésével most ugyanilyen kataklizmatikus változásoknak vagyunk a szemtanúi. „Három hasonló elmozdulás keretezi a változást, amely most zajlik. A szellemi erőforrások [és a személyes adatok – Z. Zs.] tulajdonba vétele, ezzel egy időben az ipari termelés alaptényezőinek dematerializálása és adatosítása, valamint az áruforgalom mintázatainak (logikájának) beágyazása az információs

¹⁹ Lawrence Lessig: *Code 2.0*. New York, Basic Books, 2006. 122.

²⁰ A platformok a 2008-as válságot követően erősödtek meg. A Google 2004-ben, a Facebook 2012-ben ment tőzsdére. Lessig könyvének második kiadása 2006-os.

²¹ Julie E. Cohen: *Law for the Platform Economy*. *U.C. Davis Law Review*, 51. (2017), 1. 133–204.

²² Julie E. Cohen: *Between Truth and Power. The Legal Constructions of Informational Capitalism*. New York, Oxford University Press, 2019.

platformokba.”²³ Emiatt van az, mondja Cohen, hogy „a platform nem egyszerűen egy új üzleti modell, társadalmi technika vagy infrastrukturális forma (jóllehet ez is egyben), hanem a feljövőben levő információs gazdaság legfőbb szervezési formája”.²⁴

David Stark és Ivana Pais elmélete

Eszmetörténeti utazásunk utolsó állomásaként mindenképpen meg kell említeni Stark és Pais 2021-ben megjelent cikkét, amely nemcsak az itt kifejtett elmélethez hasonlít, de a források tekintetében is van hasonlóság az elmondott történethez képest. Stark régebb óta foglalkozik a platformokkal elsősorban szervezetszociológiai szemszögből, és Paisszal együtt jegyzett írásukban²⁵ is ez a hangsúlyos megközelítés. Ők önálló szerveződési formaként (*organisational form*) jellemzik a platformot, és a piaccal, a hierarchiával és a hálózatokkal állítják párhuzamba. Ennek kapcsán visszautalnak Polányira és Weberre is: a legfőbb megkülönböztető jegy az egyes formák közt az, hogy milyen mechanizmusokat használnak az erőforrások allokációjára. Míg a piacokon – mondják – az aktorok a szerződéssel allokálják az erőforrásokat, addig a hierarchiák parancsokkal, a hálózatok pedig együttműködéssel teszik ugyanezt. A platformok pedig *kooptálnak* (beemelnék), azaz úgy használnak erőforrásokat, hogy azt a hagyományos felosztásba (vásárolj, csináld meg, vagy működj együtt) nem lehet besorolni. A kooptálás mint az erőforrás-felhasználás sajátos módja kapcsán a szerzők visszautalnak Elizabeth Anne Watkins és David Stark²⁶ tanulmányára a „Möbius-szervezetről”. A platformok lényegében semmilyen formális (jogi) garanciát nem használnak az erőforrások lekötésekor, hanem azokat mintegy beemelik, befogják. A Möbius-szervezet elnevezéssel pedig a szerzők azt szeretnék éreztetni, hogy ezeknek a platformoknak, részben éppen az ilyen kooptálás miatt a határai elmosódottak, soha véget nem érők. (Persze jogilag nem, jogi szempontból az őket működtető cégeknek nagyon is vannak határai.) De a diffúz, elmosódott jelleg sok más területen is jól látszik. Például amikor a platformmunkások esetén elmosódnak a munka és a szabadidő közötti határok, vagy ahogy a nagy platformok folyamatosan kiterjesztik a tevékenységüket újabb és újabb területekre.²⁷

A platform nem piacként működik – mondják –, mert, bár gyakran emlegetik kétoldalú vagy többoldalú piacnak, a valódi működést ez csak elleplezi:

²³ Cohen (2017): i. m. 135.

²⁴ Cohen (2017): i. m. 133.

²⁵ David Stark – Ivana Pais: Algorithmic Management in the Platform Economy. *Sociologica*, 14. (2020), 3. 47–72.

²⁶ Elizabeth Anne Watkins – David Stark: The Möbius Organizational Form: Make, Buy, Cooperate, or Co-opt? *Sociologica*, 12. (2018), 1. 65–80.

²⁷ Lina M. Khan: Amazon's Antitrust Paradox. *Yale Law Journal*, 126. (2017), 3. 710–805.

„[F]ontosabb, hogy a platformok nem egyszerűen közvetítik a tranzakciókat és ezért jutalékot szednek, hanem azzal a képességükkel, hogy szisztematikusan tudják követni több millió ember lokációját, viselkedését, termelését, választásait és visszajelzéseit, a platformok kinyerik azokat az adatokat, amelyeket algoritmikusan feldolgoznak és monetarizálnak.”²⁸

A platformok továbbá nem „hierarchiák”. (Ez csaknem teljesen megfeleltethető a „bürokrácia” fogalmának.) Nem azok, hiszen egyrészt nincsen direkt utasításadási jog és hierarchikus elrendezés például a „munkáltató” és a „munkavállaló” között, másrészt az együttműködést, az erőforrás-allokációt, a hatalom mikrostruktúráit nem jogi jellegű szabályok konstituálják.

Végül a platformok nem is egyszerű hálózatok. Bár a platformoknak vannak a hálózatokéhoz hasonló jellegzetességei, a hálózatok, ahogy a szerzők fogalmaznak az „együttműködések kumulatív mintázatai”, amelyek mélyén a bizalom húzódik meg. A platformokon nem játszik szerepet a bizalom és a lojalitás, amely a hálózatokat mozgatja. A platformokon a bizalmat a gyors algoritmikus alapú értékelési rendszerek helyettesítik, a lojalitást (megbízhatóságot) pedig a különböző felhasználói csoportok különböző formákat öltő lekötése (*lock-in*).

A platformok tehát új, *sui generis társadalmi szerveződési formák*. Bennük van a három másik szerveződési forma bizonyos jellegzetessége, de egyikre sem lehet azt mondani, hogy teljesen jellemezne a platformot, mert van két jellegzetesség, amely a platformot megkülönbözteti: az algoritmikus menedzsment és a többoldalú (általában háromoldalú) felépítés.²⁹

A platformfogalom kialakulása és formálódása az európai jogban

A „platform” szó etimológiája

Egy etimológiai fejtegetés talán furcsának hathat egy jogi tanulmányban, de egyáltalán nem haszontalan a platform szó történetére, jelentésének alakulására egy pillantást vetni addig a pillanatig, amíg megkapja a „személyeket és erőforrásokat nagy tömegben összekapcsoló webes szolgáltatás” jelentését. Sokan és sokféleképpen fogalmazták ugyanis már meg, hogy nagy jelentősége van annak, hogy milyen kifejezéseket választunk a világ leírására.³⁰ Azt is tudjuk, hogy a legtöbb ilyen választás egy nyelvi közösség spontán aktusa. De vannak olyan helyzetek is – mint például a nyelvújító mozgalom Magyarországon, vagy a nyelvre különösen nagy

²⁸ Stark–Pais (2020): i. m. 50.

²⁹ Ugyanerre a következtetésre jutottam szerzőtársammal egy specifikus platformtípus, a munka-platformok kapcsán: Zsolt Zódi – Bernát Török: Constitutional Values in the Gig-Economy? Why Labor Law Fails at Platform Work, and What Can We Do about It? *Societies*, 11. (2021), 3. 86.

³⁰ Például Neil M. Richards – William Smart: How Should the Law Think about Robots. In Ryan Calo – A. Michael Froomkin – Ian Kerr (szerk.): *Robot Law*. Caterham, Edward Elgar, 2016. 16.

hatást gyakorló költők, írók nyelvi leleményei –, amikor egy szó meggyökeresedése konkrét eseményekhez vagy emberekhez köthető. A platform itt tárgyalt jelentése, legalábbis Tarleton Gillespie igen meggyőző érvelése szerint³¹, kifejezetten köthető egy konkrét eseménysorhoz.

Amikor így elnevezünk valamit, akkor nem egyszerűen címkét ragasztunk egy létező dologra, hanem magát a dolgot is befolyásoljuk, elnevezésünk visszahat a dologra magára. Különösen igaz ez azokra a technológiákra, amelyek épp születőfélben vannak: az elnevezés önálló életet kezd, befolyásolja, hogyan viszonyulunk az adott jelenséghez és annak szabályozásához is.

Az Oxford English Dictionary szerint a platform szó a 16. században jelent meg az angol nyelvben (talán francia hatásra – *platte forme*). Jelentése „emelt felület, amelyen emberek vagy dolgok állhatnak, meghatározott aktivitásra vagy tevékenységre szánt elkülönült építmény”. Ami igazán meglepő, hogy emellett a platform szónak már a kezdetektől volt átvitt jelentése is: „egy terv, egy koncepció, egy ötlet, valami, ami mintául vagy modellként szolgál”.³²

A magyar nyelvben – az Arcanum adatbázisát³³ forrásként használva – úgy tűnik, hogy a 19. század elején jelenik meg a platform szó, kifejezetten a franciából kölcsönzött formában, az „emelvény” jelentésében. Az első átvitt értelmű használat már a kiegyezés utáni időszakra tehető, amikor – szintén nyugat-európai mintákat követve a „politikai platform” jelentésében tűnik fel.³⁴ A magyar nyelvben a statisztikák szerint egyébként a rendszerváltás időszaka nagyon megnövelte a szó népszerűségét, hiszen a különböző pártok eszmei álláspontját vagy az egyes pártokon belüli, egy nézetet valló emberek csoportját igen gyakran hívták ekkoriban „platformnak”.

Ez a kettős jelentés (peron, emelvény, fennsík és politikai program, eszmerendszer, egy párton belüli csoportosulás) egészen a 90-es évekig fennmarad. 1992-ben jelenik meg Steven Wheelwright és Kim B. Clark híres könyve a termékfejlesztés forradalmasításáról, amely fordulatot hoz az angol szóhasználatban.³⁵ Ez a könyv szól először arról, hogy a termékfejlesztés egyik kulcsa az, hogy lennie kell „fő termékeknek” (*core products*) és „származtatott termékeknek” (*derivative products*).³⁶ Példaként a Sony walkman termékcsaládját hozza fel, amely valójában három alaptermékre épült, de több száz alvariánsa volt. A fő termékeket, amelyekre a származtatott termékek épülnek, a könyv platformnak nevezi. Elég valószínű, hogy a könyv ihlette később (és máig) az autóipar szereplőit is, hogy az autók alváz- és gyakran motorkonstrukcióit elkezdjék szintén platformnak hívni. Még az „ipari korszak”

³¹ Tarleton Gillespie: The Politics of 'Platforms'. *New Media & Society*, 12. (2010), 3. 347–364.

³² Platform szócikk. *The Oxford English Dictionary*. Clarendon, 2010.

³³ Arcanum.hu

³⁴ Az *Ellenőr* (4. [1872. június], 148.) című folyóiratból származó idézet.

³⁵ Steven Wheelwright – Kim B. Clark: *Revolutionizing Product Development*. New York, Free Press, 1992.

³⁶ Wheelwright–Clark (1992): i. m. 41–42.

fejléménye az is, hogy a platform gyakran egyúttal valamilyen kvázi szabványt is jelentett.

A szoftveriparban és különösen a játékkonzolok piacán azután a platform szó – részben persze az operációs rendszerek hatására is – új jelentéssel gazdagszik. A szoftveriparban már jellemző, hogy a platformra – amely, ahogy említettem, egyúttal kvázi vagy akár igazi szabvány is – más gyártók is elkezdnek fejleszteni. A platform tehát külső gyártók számára is nyitottá válik, szoftveres alapja lesz más szoftvereknek. Ez a jelentése – hogy egy platformtulajdonos nem csak saját céljaira használja a platformot, hanem megnyitja külső gyártók számára – a játékkonzolok megjelenésével kap még egy jelentésréteget, nevezetesen, hogy a platformon megjelennek *a felhasználók* is. Zhu és Iansiti tanulmányukban már 2007-ben arról írják, hogy a platform erejét a felhasználói aktivitások, azaz a direkt és indirekt hálózati hatások is növelik.³⁷ Persze a hálózati hatások jelensége – különösen a szoftveriparban – már Hal R. Varian és Carl Shapiro³⁸ korszakos munkája óta jól ismert, de a platformok köré csoportosuló kétoldalú piacok, az egymást is erősítő két piac csak a 2000-es évek közepének fejléménye.

A platform mai jelentésének kialakulásában Gillespie konkrét fordulópontot jelöl meg, mégpedig azt a pillanatot, amikor a Google felvásárolta 2006-ban a YouTube-ot. Gillespie szerint ezek a nagyvállalatok nemcsak a politikai befolyásolás, lobbizás, a szabályozói környezet finom alakíthatása révén igyekeznek saját maguk számára előnyös környezetet teremteni, hanem „diszkurzív munkával” is, és ennek a diszkurzív munkának, tudatos keretezésnek volt a része az is, hogy a Google a YouTube-ot következetesen elkezdte „platformnak” hívni, amikor a felvásárlás utáni marketingkommunikációban fokozatosan lecserélte a „weboldal”, „szolgáltatás”, „fórum”, „közösség” kifejezéseket egységesen a „platform” szóra. A kifejezés sulykolása egyáltalán nem esetleges, és a platformhoz kötődő fentebbi konnotációk mindegyikét felhasználja.

A platformnak, mint láthattuk, van egy fizikai térben érvényes, ha úgy tetszik „építészeti” jelentése: megemelt, kiemelt felület. Ebből a jelentésrétegből a legfontosabb elem a kiemelés, a színpadi jelleg, a szereplés lehetősége. A YouTube reklámkampányában kifejezetten erősítette ezt a jelentést (*broadcast yourself*). Ehhez a jelentéshez szorosan kapcsolódik – hiszen Gillespie szerint ebből, a színpadhoz, a színpadon előadott politikai szónoklatból fejlődött ki – a politikai, átvitt értelme a platform szónak, a valamilyen eszmerendszerben gyökerező közös álláspont, egy elvet valló emberek csoportja jelentés, olyan közös tér, amelyen (a konzolok világában) lehet játszani a hasonló érdeklődésű felhasználókkal, vagy hasonló beállítódású emberekkel lehet találkozni.

³⁷ Feng Zhu – Marco Iansiti: *Dynamics of Platform Competition: Exploring the Role of Installed Base, Platform Quality and Consumer Expectations*. ICIS 2007 Proceedings, 2007. 38.

³⁸ Carl Shapiro – Hal R. Varian: *Az információ uralma. A digitális világ gazdaságtana*. Budapest, Geomédia, 2000. 191–248.

Végül az iparból és a szoftveriparból származó új keletű jelentésréteg is tetten érhető a modern „platform” szóhasználatban: a platform egyben technikai, technológiai, szoftveres alap is, amelyre további szoftverek építhetők, szolgáltatások fejleszthetők. A platformoknak kiterjedt API (Application Programming Interface, Alkalmazásprogramozási Felület) rendszerük van,³⁹ amelyekkel úgy lehet az adott platformra fejleszteni, vagy ahhoz kapcsolódni a saját szoftverekkel és weboldallal, hogy annak kódját, belső működését közben a platformszolgáltató nem tárja fel.

A platformfogalom formálódása az európai jogban

A platform, abban a jelentésében, amely nagyjából a 2000-es első évtized végére kialakul, egyelőre még a marketing és az IT fogalma. Számunkra ugyanakkor még izgalmasabb az a történet, amelyben a platform *jogi* jelentést kap, jogi fogalomká válik az európai jogban. Ebben az utolsó részben ezt a folyamatot rekonstruálom.

Sokat elárul arról, hogy a jogban mennyire fiatal fogalomról van szó, hogy a nagyjából 2009 és 2015 közt szövegezett GDPR egyszer sem említi a „platform” szót, miközben az egyik fő probléma, amelyre reagálva született, éppen a „közösségi hálózatokon történő kapcsolattartás és online tevékenységek”⁴⁰ egyre kiterjedtebb volta volt. Ugyanez igaz a szerzői jogi irányelvre is, amely az „online tartalommegosztó szolgáltató” kifejezéssel operál.⁴¹

A fordulópont a platformfogalom jogi fogalomká válásában egyértelműen 2015–2016. Ebben a két évben kezd gyakorivá válni, főként a digitális gazdaság kontextusában a platform kifejezés. Egy ideig persze még él a régi jelentés is. *Az európai ipar digitalizálása*⁴² című anyag 2016-ban például a platformokat még mint „a gazdasági szereplők több csoportja közötti interakció lehetővé tétele által értéket teremtő többoldalú piaci átjárókat” említi, azaz lényegében a már korábban egyes iparágakban divatos, nem túl nagy létszámú, és főképp közös projektek

³⁹ A Facebook API-jainak leírása például a *Meta for Developers* oldalon érhető el.

⁴⁰ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). L 119/1 (2016. május 5.). GDPR (18) preambulumbekkezdés.

⁴¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg). L 130/92 (2019. május 17.).

⁴² Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az európai ipar digitalizálása, a digitális egységes piac előnyeinek teljes körű kiaknázása*. COM(2016)180 végleges (2016. április 19.).

vagy szabványok köré szerveződő, *laza céges egyesülést* érti alatta.⁴³ Ez tehát még egyértelműen a korábban említett termékfejlesztési⁴⁴ (és részben ehhez köthetően szabvány⁴⁵) és persze a szoftveripari⁴⁶ jelentést idézi fel.

2016-ban azonban már feltűnik a platform „általános online infrastruktúra, vagy koordinációs mechanizmus” értelemben történő használata is, amelybe beletartoznak a nagy techcégek által különböző célokkal működtetett szolgáltatások. Ekkortól fogva ezeken a cégeken (a GAFAM-univerzumon) kívül a platformba kezdik beleértetni a közepes és a kicsi webes szolgáltatásokat is, amennyiben azok felhasználókat kötnek össze, és „algoritmikus menedzsmentet” alkalmaznak, függetlenül a gazdasági ágazattól és a tevékenységtípustól. Így platformok lesznek a zene- és videómegosztó, a munkavégzést facilitáló vagy tárgyak és ingatlanok megosztását lehetővé tevő weboldalak éppúgy, mint a gyártást, a logisztikát, az egészségügyi szolgáltatásokat vagy az ügyintézkést facilitáló online szolgáltatások is.

Nehéz megmondani, mekkora szerepe volt ebben a gyors jelentésbeli és szemléletmódbeli váltásban José van Dijcknek, a holland médiatudósnek, aki 2016-ban jelentette meg két kollégájával előbb hollandul a *Platformtársadalom* című könyvet,⁴⁷ majd ugyanebben az évben a híres Oxford Internet Institute ezzel a címmel rendezett konferenciát, amelyen Van Dijck volt a *keynote speaker*.⁴⁸ Mindenesetre 2016-tól kezdve nagyon gyorsan elszaporodik a „platform” kifejezés az EU döntés-előkészítő és normatív anyagaiban is.

Előbb természetesen a döntés-előkészítő és szakértői anyagok kezdik a platform kifejezést gyakran használni. Megjelenik az *Európai digitális egységes piaci stratégiában*⁴⁹ még 2015-ben, majd a Bizottság egy másik közleményében, amely már

⁴³ A meglévő ipari platformokra példa többek között a gépjárműipari ágazatban található AUTOSAR (www.autosar.org/) és a mezőgazdasági gépek ágazatában található ISOBUS (www.aef-online.org/home.html). A folyamatban lévő ipari platformkezdemenyzések közé tartozik a RAMI (www.plattform-i40.de/IP/Navigation/DE/Home/home.html) és az Industrial Data Space (www.fraunhofer.de/). Európai Bizottság [COM(2016)180]: i. m. 11.

⁴⁴ „A platformépítés többek között referenciaarchitektúrák kifejlesztését [...] jelenti.” Európai Bizottság [COM(2016)180]: i. m.

⁴⁵ „kooperatív intelligens közlekedési rendszerek platformja”. Európai Bizottság [COM(2016)180]: i. m. 12.

⁴⁶ „olyan létező nyílt szolgáltatási platformokra építve, mint a például a FIWARE”. Európai Bizottság [COM(2016)180]: i. m. A FIWARE vagy FI-WARE az Európai Unió szándékai szerint a jövő internetének alapjául szolgáló, nyílt technológiai platform.

⁴⁷ José van Dijck – Thomas Poell – Martijn de Waal: *De platformsamenleving: strijd om publieke waarden in een online wereld*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2016.

⁴⁸ *Call for Papers: IPP2016 – The Platform-Society*.

⁴⁹ Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Európai digitális egységes piaci stratégia*. COM(2015)192 végleges (2015. május 6.).

kizárólag a platformok problémájára koncentrált 2016-ban.⁵⁰ Szintén 2016-ban jelenik meg egy bizottsági közlemény a közösségi gazdaságra vonatkozó európai menetrendről.⁵¹ Mindhárom anyagról elmondható, hogy szinte kizárólag a gazdasági aspektusokkal foglalkozik (ez önmagában nem csoda, hiszen mindhárom „a digitális egységes piac” összefüggésében vizsgálja a kérdést), másrészt hogy a „platform” szó amellet, hogy egy általános gyűjtőfogalomként szerepel, talán épp Van Dijck hatására, kezdi elveszíteni egyértelműen pozitív csengését. Van Dijck ugyanis a platformokra fenyegetésként tekint, és a közös értékeink (*public values*) érvényesülését szeretné elérni velük kapcsolatban. „Egyes internetes platformok piaci ereje aggályokat ébreszthet” – írja a digitális egységes piacról szóló stratégia. „Az online platformok az elmúlt két évtizedben drámai változásokat indítottak el a digitális gazdaságban” – kezdődik a platformközlemény. Bár a „kollaboratív gazdaságról” szóló közleményben még találunk pozitív konnotációkat, de ez a hang már jóval gyengébb, mint korábban.

A negatív konnotációk azután akkor erősödnek meg igazán, amikor a 2016-os brüsszeli terrortámadások, és az ennek nyomán az állam- és kormányfők által kiadott elítélő nyilatkozat után az EU kidolgoz egy magatartási kódexet, amelyhez a nagy közösségi platformok mind csatlakoznak.⁵² Ezzel a gyűlöletbeszéd és a platformokon – különösen a közösségimédia- és videómegosztó platformokon – terjedő terrorista tartalmak kérdése nagyon erősen a közbeszéd részévé válik. Még ugyanebben az évben megválasztják Donald Trumpot elnöknek, és lezajlik a brexit-népszavazás is. Mindkettőben máig tisztázatlan szerepet játszanak a platformok, főként a Cambridge Analytica nevű adatmarketing cég személyes preferenciákat felhasználó és nagyrészt illegális mikrotargetálási kampánya. Ettől fogva a figyelem nemcsak hogy ráirányul, hanem sok szempontból aránytalanul nagy mértékben ráirányul a közösségimédia-platformokra, és a „platform” kifejezés szinte szitokszóvá válik.

Az AVMSD⁵³ már videómegosztóplatform-szolgáltatásokat emleget mint a szabályozásának egyik tárgyát, amelyek „elektronikus hírközlő hálózatokon keresztül olyan műsorszámokat, felhasználó által létrehozott videókat” juttatnak el

⁵⁰ Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Online platformok és a digitális egységes piac – Lehetőség és kihívás Európa számára.* COM(2016)288 végleges (2016. május 25.).

⁵¹ Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A közösségi gazdaságra vonatkozó európai menetrend.* COM(2016)356 végleges (2016. június 2.).

⁵² A jogellenes online gyűlöletbeszédrel szembeni fellépést szolgáló magatartási kódex. European Commission: *The EU Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech Online.*

⁵³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1808 irányelve (2018. november 14.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról. L 303/69 (2018. november 28.).

a közönséghez, „amelyekért a videómegosztó platform szolgáltatója nem tartozik szerkesztői felelősséggel, és amelyeket a videómegosztó platform szolgáltatója rendszerez például automatikus eszközökkel vagy algoritmusokkal, különösen megjelenítés, címkézés és sorba rendezés révén”.⁵⁴ Ezzel a definícióval a platform – legalábbis egy területen – jogi fogalomává válik, amelynek már itt láthatóan három fogalmi eleme van: a felhasználói tartalmak (felhasználói részvétel), a (szerkesztői) felelősség hiánya és az algoritmikus menedzsment.

A 2019-es P2B rendelet⁵⁵ a fogalomhasználatot tekintve furcsa átmenetet képvisel. A preambulumbekzdései közt többször említi az „online platform gazdaságot”,⁵⁶ ugyanakkor a normaszövegben nem a platform, hanem az „online közvetítő szolgáltató” fogalmával operál. Ez olyan információs társadalommal összefüggő szolgáltatás, amely „árak és szolgáltatások fogyasztóknak való kínálását” teszi lehetővé „azzal a céllal, hogy előmozdítsa az üzleti felhasználók és a fogyasztók közötti közvetlen ügyletek kezdeményezését”. Ugyanakkor a rendelet két, a platformokkal szorosan összefüggő fogalmat is bevezet a jogba, az *online keresőprogram* és a *rangsorolás* fogalmait. Utóbbi kifejezetten a rendeletben használt platformfogalommal függ össze, hiszen ez a platformokon az árukkal vagy szolgáltatásokkal kapcsolatban alkalmazott *kiemelés vagy a keresési eredményekhez rendelt relevancia*, azaz a platformok „lelkének”, a rangsoroló algoritmusnak a „viselkedése”.

A DSA és a DMA platformfogalma és tipológiája

A platform általános jogi fogalmát azonban a DSA-tervezetben⁵⁷ találhatjuk: a tervezet egy négy fogalomból álló, egyre szűkülő térben helyezi el a platformot mint fogalmat. A platform olyan információs társadalommal összefüggő szolgáltatás, amely ezen belül a „közvetítő szolgáltatások” kategóriájába esik (amelyek közös jellegzetessége az igencsak korlátozott felelősség). Ezen belül a platform a *tárhelyszolgáltatások* közé tartozik, amelyeknek az a jellegzetességük, hogy a felhasználó által előállított tartalom („a szolgáltatás igénybe vevője által küldött és a szolgáltatás igénybe vevőjének kérésére tárolt információ”) tárolását végzik. A platformok kategóriáján belül megjelenik egy új, kiemelt, többletkötelezettségekkel rendelkező

⁵⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1808 irányelve (2018. november 14.): i. m. 1(1)b)

⁵⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1150 rendelete (2019. június 20.) az online közvetítő szolgáltatások üzleti felhasználói tekintetében alkalmazandó tisztességes és átlátható feltételek előmozdításáról (EGT-vonatkozású szöveg). L 186/57 (2019. július 11.).

⁵⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1150 rendelete (2019. június 20.): i. m. (2), (3), (8), (33), (44), (47), (49) preambulumbekzdések.

⁵⁷ Európai Bizottság: *Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról*. COM(2020)825 végleges (2020. december 15.).

platformfajta, az „óriásplatform”, amely lényegében a 45 millió felhasználónál több felhasználóval rendelkező platformokat jelenti.

A platform tehát olyan tárhelyszolgáltatás, amely az információkat nemcsak tárolja, hanem azokat „nyilvánosan terjeszti”. Érdemes felfigyelni arra, hogy a DSA az algoritmikus menedzsmentet (kontrollt) nem tekinti a platform fogalmi elemének (ahogy a P2B rendelet sem), ugyanakkor definiálja az „ajánlórendszer” és a „tartalommoderálás” fogalmait, és több ponton kulcsszerepet szán az ezekre vonatkozó szabályoknak – ezeken keresztül igyekszik a platformok viselkedését befolyásolni.

Az ajánlórendszer esetén kifejezetten fogalmi elem a teljes mértékben vagy részben automatizált rendszer, amely „információkat javasol [...] meghatározva a megjelenített információk relatív sorrendjét vagy fontosságát”. A tartalommoderálásának nem eleme az algoritmikus kontroll a definíció szerint, hiszen ez a közvetítő szolgáltató olyan *tevékenysége*, amely a szerződészerű vagy jogsértő „tartalom vagy információ észlelésére, azonosítására és kezelésére szolgál.” Mindkét fogalom az óriásplatformokon kap jelentőséget. Több más többletkötelezettség mellett az óriásplatformok ugyanis az ajánlórendszereik működését átláthatóvá kell hogy tegyék. „Egyértelműen, hozzáférhetően és könnyen érthetően” kell meghatározniuk a fő paramétereket, azt, hogy ezeket hogyan tudja a felhasználó befolyásolni, és a befolyásolás lehetőségét „könnyen hozzáférhetővé” kell tenni. A tartalommoderálás bár elvileg nem szükségszerűen algoritmikus tevékenység, mégis a tervezet 23. cikke alapján a platformoknak, mégpedig minden méretű platformnak a rendszeresen adott átláthatósági jelentésben – a moderálási gyakorlat mellett – a „tartalommoderálás céljából használt automatizált eszközökről” is be kell számolniuk. A DSA szerint tehát a platformnak nem fogalmi eleme a nagyszámú tag és az algoritmikus kontroll, ugyanakkor azzal, hogy a DSA az óriásplatformot a nagyszámú felhasználóval definiálja, illetve hogy az óriásplatformok féken tartásában két algoritmikus eszköznek kulcsszerepet juttat, e két elemet, mondhatni, közvetve mégiscsak a platformfogalom részévé teszi.

Végül a platformfogalom formálódásában fontos mérföldkő a DMA rendelet-tervezet,⁵⁸ amely a platformszolgáltatásokon belül is képez két újabb platformkategóriát, az egyiket funkcionális alapon („alapvető platformszolgáltatások”), a másikat pedig méret szerint, az „óriásplatformok” kategóriáját tovább szűkítve a legnagyobbakra, a „kapuőrökre”, és rájuk többletkötelezettségeket telepítve. Az alapvető platformszolgáltatások a tervezet szerint a következők: a) online közvetítő szolgáltatás; b) online keresőprogram; c) online közösségi hálózati szolgáltatás; d) videómegosztóplatform-szolgáltatás; e) számfüggetlen személyközi hírközlési szolgáltatás; f) operációs rendszer; g) felhőszolgáltatás; h) hirdetési szolgáltatás, beleértve a hirdetési hálózatokat, hirdetési piactereket és bármely egyéb hirdetési

⁵⁸ Európai Bizottság: *Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály)*. COM(2020)842 végleges (2020. december 15.).

közvetítő szolgáltatást, amelyet az a)–g) pontban felsorolt alapvető platformszolgáltatások bármelyikét nyújtó szolgáltató nyújt. A méret szerinti szűkítés pedig az ismert felhasználószám mellett (45 millió euró) még árbevételi, illetve kapitalizációs kritériumot is beiktat (6,5 milliárd euró árbevétel vagy 65 milliárd euró kapitalizáció).

Összefoglalás és konklúziók

A „platform” fogalma különös utat járt be: a platform mint elméleti konstrukció és ennek nyomán mint jogi fogalom és a platform mint szóalak is. Az, ahogy jelenleg a platformot definiálja a jog – az online szolgáltatások világát szabályozó DSA egyik kulcsfogalmáról van szó –, olyan fejlődés eredménye, amelyet egyszerre alakítottak a társadalomtudományok eredményei, az üzleti tudományokban kidolgozott fogalmak és konkrét üzleti érdekek. A platform társadalomtudományi értelemben koordinációs (vagy kontroll-) mechanizmus, amely Max Weber bürokráciafogalmáig és Polányi „integrációs sémáig” megy vissza. A platform ebben a felfogásban a társadalomszervezés egyik eszköze, a bürokrácia (redistribúció, hierarchia), a piac és az etikai koordináció (reciprocitás, hálózatok) mellett. Mindenekelőtt az különbözteti meg ezektől a mechanizmusoktól, hogy rendkívüli mennyiségű adatot gyűjt, ezeket algoritmusokkal menedzseli, és soha nem látott mértékben láncolja magához a felhasználókat, a tagjait. Mint általános koordinációs mechanizmus nemcsak a gazdaság szférájában jelenik meg, hanem szinte mindegyik társadalmi alrendszerben.

A platform jogi fogalommá a 2010-es évek közepén válik, nem függetlenül néhány tudományos erőfeszítéstől. Előbb csak a jogszabályok és a döntés-előkészítő anyagok pozitív csengésű magyarázó fogalma, később azonban a nagy techcégeket jelölő, egyre negatívabb konnotációkkal rendelkező fogalom lesz. A DSA, az internetes szolgáltatásokat szabályozni hivatott fő norma már kulcsfogalomként emlegeti. Jelentésének finom átalakulásai jól jelzik a mögöttes társadalmi változásokat is, és ez a jelentésátalakulás még korántsem ért véget, hiszen azzal, hogy a jog is használatba vette, a bíróságok és a jogtudomány egymásra is felelgető diskurzusai újabb finom jelentésrétegekkel fogják majd gazdagítani az elkövetkező években. A tanulmány hozzájárulás kíván lenni ennek a dogmatikai munkának a szilárdabb megalapozásához.

Platform as a Theoretical Construction and as a Narrative Framework

Abstract

The study analyses the phenomenon of platform from two interrelated aspects.

On the one hand, the platform as an economic and social coordination mechanism and the theoretical framework that describes it have a specific history. In this story, the platform is a coordination mechanism among many; a digital architecture that is the child of informational capitalism that competes with or interacts with other coordination mechanisms such as bureaucracy or the market.

This thread is primarily a reflective story of the theoretical constructions of certain authors, like Weber, Mises, Kornai, Polányi, Cohen and Stark and Pais.

On the other hand, the history of platform as a term and also as a narrative framework is also interesting: the word has existed in English for centuries, and the fact that we call these new Internet services platform is the result of a longer process and some concrete decisions. The history of the term is far from over: today we can see it becoming a legal concept, especially in European law.

Felhasznált irodalom

- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet). L 119/1 (2016. május 5.).
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1808 irányelve (2018. november 14.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról szóló 2010/13/EU irányelvnek (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv) a változó piaci körülményekre tekintettel való módosításáról. L 303/69 (2018. november 28.).
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1150 rendelete (2019. június 20.) az online közvetítő szolgáltatások üzleti felhasználói tekintetében alkalmazandó tisztességes és átlátható feltételek előmozdításáról (EGT-vonatkozású szöveg). L 186/57 (2019. július 11.).
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 irányelve (2019. április 17.) a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg). L 130/92 (2019. május 17.).
- Beniger, James: *Az irányítás forradalma*. Budapest, Gondolat–Infonia, 2004
- Call for Papers: IPP2016 – The Platform-Society. Online: <http://blogs.oxi.ac.uk/ipp-conference/2016/call-for-papers.html>
- Cohen, Julie E.: *Between Truth and Power. The Legal Constructions of Informational Capitalism*. New York, Oxford University Press, 2019. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190246693.001.0001>
- Cohen, Julie E.: Law for the Platform Economy. *U.C. Davis Law Review*, 51. (2017), 1. 133–204. *Ellenőr*, 4. (1872), 148.
- Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A közösségi gazdaságra vonatkozó európai menetrend*. COM(2016)356 végleges (2016. június 2.). Online: <https://bit.ly/3ATNGKN>
- Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az európai ipar digitalizálása, a digitális egységes piac előnyeinek teljes körű kiaknázása*. COM(2016)180 végleges (2016. április 19.). Online: <https://bit.ly/3Pg3KL6>
- Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Európai digitális egységes piaci stratégia*. COM(2015)192 végleges (2015. május 6.). Online: <https://bit.ly/3AUGXQD>
- Európai Bizottság: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Online platformok és a digitális egységes*

- piac – Lehetőség és kihívás Európa számára. COM(2016)288 végleges (2016. május 25.). Online: <https://bit.ly/3aHjXKv>
- Európai Bizottság: *Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály)*. COM(2020)842 végleges (2020. december 15.).
- Európai Bizottság: *Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról*. COM(2020)825 végleges (2020. december 15.).
- European Commission: *The EU Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech Online*. Online: <https://bit.ly/3PpzGzt>
- Gillespie, Tarleton: The Politics of ‘Platforms’. *New Media & Society*, 12. (2010), 3. 347–364. Online: <https://doi.org/10.1177/1461444809342738>
- Khan, Lina M.: Amazon’s Antitrust Paradox. *Yale Law Journal*, 126. (2017), 3. 710–805.
- Kornai János: Bürokratikus és piaci koordináció, *Közgazdasági Szemle*, 30. (1983), 9. 1025–1038.
- Kornai János: *Aszocialista rendszer, kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, Heti Világgazdaság, 1993.
- Lessig, Lawrence: *Code 2.0*. New York, Basic Books, 2006.
- Meta for Developers*. Online: <https://developers.facebook.com/>
- Polanyi, Karl: *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times*. Boston, Beacon Press, 2001.
- Richards, Neil M. – William Smart: How Should the Law Think about Robots. In Ryan Calo – A. Michael Froomkin – Ian Kerr (szerk.): *Robot Law*. Caterham, Edward Elgar, 2016.
- Scaff, Lawrence A.: *Max Weber in America*. New Jersey, Princeton University Press, 2011. Online: <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691147796.001.0001>
- Seymour, Tom – Dean Frantsvog – Satheesh Kumar: *History of Search Engines*. *International Journal of Management & Information Systems*, 15. (2011), 4. 47–58. Online: <https://doi.org/10.19030/ijmis.v15i4.5799>
- Shapiro, Carl – Hal R. Varian: *Az információ uralma. A digitális világ gazdaságtana*. Budapest, Geomédia, 2000.
- Stark, David – Ivana Pais: Algorithmic Management in the Platform Economy. *Sociologica*, 14. (2020), 3. 47–72. Online: <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/12221>
- Van Dijck, José – Thomas Poell – Martijn de Waal: *De platformsamenleving: strijd om publieke waarden in een online wereld*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2016. Online: <https://doi.org/10.5117/9789462984615>
- Von Mises, Ludwig: *Bureaucracy*. New Haven, Yale University Press, 1944.
- Watkins, Elizabeth Anne – David Stark: The Möbius Organizational Form: Make, Buy, Cooperate, or Co-opt? *Sociologica*, 12. (2018), 1. 65–80. Online: <https://doi.org/10.6092/issn.1971-8853/8364>
- Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, KJK, 1987.
- Wheelwright, Steven – Kim B. Clark: *Revolutionizing Product Development*. New York, Free Press, 1992.
- Zhu, Feng – Marco Iansiti: *Dynamics of Platform Competition: Exploring the Role of Installed Base, Platform Quality and Consumer Expectations*. ICIS 2007 Proceedings, 2007.
- Zódi Zsolt: A Google, a jogi adatbázisok és a szöveg számítógépes uralásának három módja. *Infokommunikáció és Jog*, 8. (2011), 46. 175–178.
- Zódi, Zsolt – Bernát Török: Constitutional Values in the Gig-Economy? Why Labor Law Fails at Platform Work, and What Can We Do about It? *Societies*, 11. (2021), 3. 86. Online: <https://doi.org/10.3390/soc11030086>